

DÂRU'L-İFTÂ'İ'L-MİSRİYYE VE KUR'AN'LA İLGİLİ BAZI YAKLAŞIMLARI

Bayram Köseoğlu
Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu
Dr., Tefsir

Öz: Mısır Müftülüğü olarak da bilinen “Dâru'l-İftâ”, İslam aleminde yer alan en eski fetva kurumlarından biridir. Buna bağlı olarak kurumun teşkilatlanması ve yaptığı hizmetler de oldukça gelişmiştir. Dâru'l-İftâ'nın faaliyetleri sadece Mısır ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda farklı İslam ülkelerinden gelen öğrencilere fetva eğitimi de vermektedir. Ayrıca kurum, farklı İslam ülkelerinden yöneltilen dini sorulara da cevap vermektedir. Bu çalışmada, Dâru'l-İftâ'nın tanıtımı yapılacak, sorulara verdiği cevaplarda takip ettiği ilkeler tespit edilecek, Kur'an ve tefsir ile ilgili bazı yaklaşımları ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Mısır, Dâru'l-İftâ, Fetva, Kur'an, Tefsir.

Dâr al-Iftâ al-Mısriyyah and It's Some Approaches to The Quran

Abstract: Egyptian Mufti institution, also known as “Dâr al-Iftâ”, is one of the oldest fatwa institutions located in the Islamic world. As a result of this, organization of the institution and his services are also quite advanced. Dâr al-Iftâ's activities are not only limited to Egypt but also it provides fatwa training to the students who are from different Islamic countries. Besides, the institution responds to religious questions asked from different Islamic countries. In this study, Dâr al-Iftâ's presentation will be held, the principles followed in response to the questions will be determined and its some approaches to the Quran and commentary will be discussed.

Keywords: Egypt, Dâr al-Iftâ, Fatwa, Quran, Commentary (Tafsir).

دار الإفتاء المصرية وبعض آرائها حول القرآن الكريم

ملخص : إنّ مؤسسة الإفتاء المصرية المعروفة لديهم بدار الإفتاء هي من أقدم مؤسسات الإفتاء في العالم الإسلامي. فنسبب قدمها العريق حققت تطوراً هاماً في خدماتها المهامية وفي تأسيس وحداتها الإدارية. ومن جهة أخرى فإنّ أنشطة دار الإفتاء ليست محدودة بالديار المصرية حتّى أنّها تقدّم تدريبات علميّة في مجالها لطلبة العلوم الإسلاميّة الوافدة من شتى دول العالم الإسلامي. كما أنّها تجيب للأسئلة الواردة من بعض الدول الإسلاميّة. وفي هذه الدراسة، سيتمّ التعريف بدار الإفتاء المصرية، كما سيتمّ تثبيت الأساليب والأصول المتبعة لفتاواها في إجابة الأسئلة الدينية، وكذلك تتناول الدراسة بحث موقف دار الإفتاء في مجال القرآن الكريم وتفسيره.

كلمات مفتاحية: مصر، دار الإفتاء، الفتوى، القرآن الكريم، التفسير.

GİRİŞ

İslam toplumunun teşekkül ettiği dönemlerde, bireysel ve toplumsal sorunlar gerek vahiyle, gerekse Hz. Peygamber'in şahsi kararlarıyla çözüme kavuşturuluyordu. Daha sonraki dönemlerde müctehid imamlar, kendi anlayış ve kültürel birikimleriyle, Kur'an ve Sünnet'ten referans almak suretiyle kendi dönemlerinde ortaya çıkan sorunlara çözümler üretebilmişlerdir.

Günümüzde hayatın her alanında yaşanan hızlı değişimlerin bir sonucu olarak, pek çok yeni sorunla karşı karşıya kalınmaktadır. Güncel meseleler olması sebebiyle klasik dönemlerin verileri arasında cevabı hazır halde bulunamayacak mahiyette olan bu problemler için yeni çözüm yollarının ortaya konulması da bir zorunluluk halini almıştır. Modern hayatın ortaya çıkarmış olduğu bu durum karşısında, bireysel gayretlerin yanında kurumsal olarak da bir takım oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, farklı İslam ülkelerinde dini sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla bir takım kurumların oluşturulması söz konusu olmuştur. Bu amaçla oluşturulan kurumların bir kısmı ulusal, bir kısmı ise uluslararası bir mahiyet arz etmektedir.

İslam coğrafyasında güncel dini konulara ve sorunlara yönelik mevcut yaklaşımların tespit edilmesi, İslam ülkelerinde dini sorunların çözümüne yönelik olarak oluşturulan kurumların tanınması ve bu kurumların çalışma usullerinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Böylece, bu kurumların daha yakından tanınması mümkün olacaktır. Bu bağlamda, köklü bir kurum olarak Mısır'da kurumsal anlamda fetva faaliyeti yürüten Dâru'l-İftâ'nın tarihçesi, yapısal özellikleri, çalışma usulleri ve fetva vermede takip ettikleri temel ilkeleri açısından daha yakından tanınması da önemlidir.

Dâru'l-İftâ gibi köklü bir kurumun Kur'an ve tefsir ile ilgili yaklaşımlarının tespit edilmesi de ayrı bir önemi haizdir. Bu

çalışma, zikredilen bu hususların ortaya konulmasını hedeflemektedir. Bu amaçla öncelikle kurumun tanıtımı, faaliyet alanları ve fetva yöntemleri ele alınacak daha sonra Kur'an ve tefsir ile ilgili bazı yaklaşımlarına yer verilecektir.

1. TARİHÇESİ

Ezher Üniversitesi ve Evkaf Bakanlığı'yla birlikte Mısır'daki temel dini kurumlardan birisi olan ve hukuk müesseseleri üzerinde de önemli bir fetva rolü üstlenen Mısır Fetva Kurumu Dâru'l- İftâ, Mısır Hidivi Abbas Hilmi'nin emriyle 21 Kasım 1895 yılında kurulmuştur.¹

Dâru'l- İftâ başlangıçta Adalet Bakanlığı'na bağlı bir kurum olarak göreve başlamıştır. Bununla birlikte kurum, 1.11.2007 tarihinde mâlî ve idari yönlerden fiilen Adalet Bakanlığı'ndan ayrılmış ancak sadece şeklen ilgili bakanlığa bağlı olmaya devam etmiştir. Bunun sebebi ise idam davaları konusunda her iki kurumun ortak fonksiyonudur. Ancak, ilgili bakanlığın kurum üzerinde herhangi bir hakimiyeti de söz konusu değildir. Dolayısıyla, kurumun ilgili bakanlığa şeklen bağlı olması, Anayasa Mahkemesi örneğinde olduğu gibi, diğer yargı kurumlarının bağlı olmasıyla aynı konumdadır.²

Dârul- İftâ'nın yürüttüğü dini faaliyetler sadece Mısır'la sınırlı değildir. Nitekim, pek çok İslam ülkesinden de kurula sorular yöneltilmektedir. Ayrıca kurul, İslam dünyasının dört bir yanından gelen ve dini eğitim veren fakültelerde yetişmiş olan öğrencilere yönelik olarak fetva eğitimi de vermekte, bu eğitimi alan öğrenciler kendi ülkelerinde fetva görevini üstlenmektedirler.³

¹ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 17.02.2014.
Ayrıca bk: *el-Fetâva'l-İslâmiyye min Dâri'l-İftâi'l-Mısriyye*, Kâhire 2010, c. 28, s. 14.

² <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=101>. Erişim: 07.08.2014.

³ <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=100>. Erişim: 17.02.2014.

Merkezi Kahire'de olan Dâru'l- İftâ'nın, Mısır'ın İskenderiye ve Asyut şehirlerinde de şubeleri bulunmaktadır.⁴ Kurumun başında Müfti'd-Diyâri'l-Mısriyye ünvanıyla Mısır Müftüsü bulunmaktadır.⁵

Dâru'l- İftâ'da başlangıcından günümüze kadar müftülük görevini yürüten isimler ise şöyledir:

1. Hassûne en-Nevâvî (1895- 1899)
2. Muhammed Ahduh (1899- 1905)
3. Bekrî es-Sadefî (1905- 1914)
4. Muhammed Bahît el-Mutîi (1914- 1920)
5. Muhammed İsmail el-Berdîsî (1920- 1921)
6. Abdurrahmân Karrâa (1921-1928)
7. Abdülmecîd Selîm (1928- 1946)
8. Haseneyn Muhammed Mahlûf (1946- 1950)
9. Allâm Nassâr (1950-1952)
10. Hasan Me'mûn (1955- 1960)
11. Ahmed Herîdî (1960- 1970)
12. Muhammed Hâtır (1970- 1978)
13. Câd el-Hak Ali Câd el-Hak (1978- 1982)
14. Abdüllatif Hamza (1982- 1985)
15. Dr. Muhammed Seyyid Tantâvî (1986- 1996)
16. Dr. Nasr Ferîd Vâsıl (1996- 2002)
17. Dr. Ahmed Muhammed et-Tayyib (2002- 2003)

⁴ <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=112>. Erişim: 19.02.2014.

⁵ bk: a.y.

18. Dr. Ali Cum'a Muhammed Abdülvehhâb (2003- 2013)⁶

19. Dr. Şevki İbrahim Abdulkerim Allâm (2013-)⁷

2. YAPISI

Mısır fetva kurumu başlıca şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Fetva vekilliği (Emânetü'l-Fetva)
2. Bilimsel araştırmalar bölümü
3. Eğitim merkezi
4. Tercüme bölümü
5. İnternet ağı ve elektronik merkez
6. Medya Merkezi.⁸

Yapısı ve görevleri itibariyle bu bölümleri kısaca şöyle ele alabiliriz:

2.1. Fetva Vekilliği

Fetva vekilliği, kurumun alimlerinden oluşan bir heyettir. Bu vekillik, topluluk ictihadının ferdi ictihada göre hatadan daha uzak olması gerçeğinden hareketle Mısır Müftüsü Ali Cuma döneminde kurulmuştur. Ayrıca, sosyal hayatın gereği olarak dini soruların hızla artması da fetva vekilliğinin kurulmasını gerekli kılmıştır. Vekilliğin görevi fetva hazırlayıp müftüye sunmak, fikhî ve kanunî konularda müftüye yardımcı olmaktır. Mısır fetva kurumunun, çıkarılan fetvaların doğruluğu ve güvenilirliğini artırmak amacıyla bilimsel ve akademik kurumlarla yardımlaşmak üzere yaptığı protokoller bağlamında

⁶ *el-Fetâvâ*, c. 1, s. 13-62. Ayrıca bk: <http://www.dar-alifta.org/Scientists.aspx>. Erişim: 07.08.2014.

⁷ Kurumun şu anki müftüsü olan Şevki Allâm 4 Mart 2013 tarihinde göreve başlamıştır. bk.: <http://www.dar-alifta.org/ViewScientist.aspx?ID=132&LangID=1>. Erişim: 07.08.2014.

⁸ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 25.02.2014.

fetva vekilliği, Milli Araştırma Merkezi, Ayn-ü Şems Üniversitesi, Mısır Kütüphanesi, Merkez Bankası vb. kurumlarla işbirliği yapmaktadır. Kuruma yöneltilen bütün sorulara cevap vermeye çalışan birim, Mısır müftüsünün gözetimi altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Fetva vekilliği, gelen fetvalara cevap verme açısından şu bölümlere ayrılmaktadır:

- Yüz Yüze Fetva Bölümü
- Yazılı Fetva Bölümü
- Telefonlu Fetva Bölümü
- Elektronik Web Site Fetva Bölümü.⁹
- Miras Hükümleri Fetva Bölümü.¹⁰

Fetva vekilliğinin verdiği fetva hizmetlerinin mahiyeti, kurumun çalışma tarzı incelenirken ele alınacaktır.

2.2.Bilimsel Araştırmalar Bölümü

Dini ilimler alanında uzman araştırmacılardan oluşan bu bölümün görevi, sürekli olarak gelişen, genişleyen ve değişen toplumsal şartlar karşısında, özel araştırmalar yapma ve fetvaları ilmi yönden sağlamlaştırmaya, geliştirmeye ve güvenilir hale getirmeye çalışmaktır. Bilimsel Araştırmalar Bölümü, her biri farklı görevler icra eden şu alt birimlerden oluşmaktadır:

- a. Bilimsel Araştırmalar Şubesi
- b. İslamî Problemler Şubesi
- c. İslam'a Karşı Ortaya Atılan Şüphelere Cevap Verme Şubesi
- d. İslam Düşüncesi Şubesi.¹¹

⁹ *el-Fetâvâ*, c. 28, s. 15; <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 03.03.2014.

¹⁰ <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=102#>. Erişim: 07.08.2014.

Bu birimlerden her birinin görevleri ayrı ayrı sayılmaktadır. Buradan hareketle bu birimlerin, modern bilimsel yöntemlerin de kullanılması suretiyle fetvaların incelenmesi, sağlamaştırılması ve bu sayede daha güvenilir ve uygulanabilir olmasının sağlanması, alimler arasındaki ihtilafli meselelerin incelenmesi, toplumda mevcut olan dini hükümlere aykırı uygulamaların ele alınması, insanların birbirlerini küfür ve bidat ile suçladıkları farklı düşüncelerin incelenmesi, ihtilafli konularda kurum tarafından tercih edilen görüşün belirtilmesi, İslam ile ilgili yazılı ve görsel basında yer alan şüphe ve ithamların ele alınarak gerekli cevapların verilmesi görevlerini yerine getirdiği görülmektedir.¹² Kurum tarafından yoğun bir şekilde icra edilen fetva faaliyetleri ve toplumsal konularla ilgili açıklamaları dikkate alındığında bu birimlerin aktif olarak çalıştıklarını söylemek mümkündür.

2.3.Eğitim Merkezi

Bu eğitim merkezinde, din hizmeti yürütenlere ve hizmette görev alacaklara eğitim vermek, yurt dışından gelenlere pratik fetva eğitimi vermek, uzaktan fetva eğitimi vermek gibi birçok eğitim hizmeti verilmektedir. Ayrıca bu eğitim merkezi, desteğe ihtiyaç duyan bütün merkezlere fetva eğitim ve öğretimi vermeye yönelik olarak da hizmet vermeyi hedeflemektedir.¹³

2.4.Tercüme Bölümü

Teknoloji alanındaki gelişmelere bağlı olarak iletişim ağı ve bilgi alışverişindeki hızlı ilerleme ile birlikte, görüş ve düşüncelerin hızla yayılmasının yanında, özellikle farklı diller arasında gerçekleşen bilgi ve fetva alışverişinde birtakım karışıklıklar ve yanlışlıklar da olabilmektedir. Bu vakıadan hareketle Mısır Fetva Kurumu bünyesinde, değişik tercüme

¹¹ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 07.03.2014.

¹² <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=102#8>. Erişim: 07.03.2014.

¹³ a.y.

guruplarını kapsayan bir tercüme bölümü oluşturulmuştur. Bu gurupların her birinde, ilgili dillerde uzman tercümanlar yer almaktadır. Böylece fetvaların, ilgili dillerdeki teknik tabirlere de uygun olarak doğru bir şekilde tercüme edilmesi sağlanmaktadır. Tercüme bölümü; İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe, Rusça, Urduca ve Endonezce olmak üzere yedi ayrı dilde tercüme faaliyeti yürütmektedir. Farklı dillerden gelen sorular ilgili bölümde önce Arapçaya tercüme edilerek, fetva verecek kişiye gönderilir. Fetva sorumlusu gerekli incelemeyi yaptıktan sonra soruyu cevaplar ve ilgili dile tercüme edilmesi için tekrar tercüme bölümüne gönderir. Ayrıca tercüme bölümü, kurumun çıkarttığı beyanatı ve yayınları, yine seçilen fetvaları da farklı dillere tercüme etmektedir.¹⁴

Yukarıda zikredilen ve tercüme faaliyetinin yapıldığı belirtilen yedi dilden, aralarında Türkçe'nin de bulunduğu son dört dil ile ilgili faaliyetlerin henüz hazırlık aşamasından olduğu bildirilmektedir. Ancak, kurumun farklı dillerde yayın yapan sitelerinde, seçilen fetva örneklerinin ve yine kurum tarafından yapılmış olan bazı beyanların ilgili dile tercüme edilmiş haline ulaşılabilir.¹⁵ Bu durum, kurumun resmi internet sitesinin Türkçe versiyonu için de geçerlidir.¹⁶ Kurum tarafından yapılan yayınların farklı dillere tercüme edilerek yayınlanması konusunda ise, kurumun resmi internet sitesinin İngilizce versiyonunda kurum tarafından neşredilmiş olan "Kitâbu'l-Hac ve'l-Umre" ile "İdeolojik Savaş" isimli kitapların İngilizce tercümesi yer almaktadır.¹⁷

Türkçe ile ilgili çeviri faaliyetlerinin henüz hazırlık

¹⁴ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 07.03.2014.

¹⁵ bk.: <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=102#15>. Erişim: 07.03.2014.

¹⁶ bk.: <http://www.dar-alifta.org/ViewResearch.aspx?ID=65>. Erişim: 03.01.2017.

¹⁷ bk.: <http://eng.dar-alifta.org/Foreign/OnlineBooks.aspx>. Erişim: 07.05.2014.

aşamasında olmasından dolayı, kurumun Arapça olarak yayınlanan resmi sitesinde yer alan pek çok malumata sitenin Türkçe bölümünden ulaşılamamaktadır. Ayrıca, kurumun sitesinin Türkçe bölümünde yer alan tercümelere hataların olduğu ve düzgün bir Türkçe çeviri yapılmadığı görülmektedir.

2.5.İnternet Ağı ve Elektronik Merkez

Bu merkezin temel görevi, kurumca yürütülen işlerin kolaylaştırılması ve geliştirilmesi için en modern sistemleri kurmak ve idare etmektir. Bu bağlamda yapılan başlıca hizmetleri şöyle sıralayabiliriz:

- Fetva verenle fetva isteyenleri internet ağı, telefon ve fax gibi modern tekniklerle irtibata geçirmek,
- Kurumda fetva hizmeti verenler için elektronik dini ansiklopediler, elektronik kütüphaneler ve internet üzerinden dini araştırma siteleri kurmak,
- Bilgi akışının hızlanması ve işlerin eksiksiz yürütülmesi için kurumun birimleri arasında modern cihazlarla bağlantı kurmak,
- Fetvaların teknolojik ortamlarda yazılması ve korunması,
- Diğer kurumlarla bağlantılar kurmak vb.

Kurum için gerekli olan internet ağları kurmak, bunların bakım ve kontrolünü yapmak, bilgisayar programları hazırlamak, kurumdaki cihazların bakımını yapmak, fetvaların sayımı, raporlanması ve arşivlenmesi gibi görevleri yerine getirmek üzere bu merkezde üst düzey teknisyenlerden oluşan bir gurup hizmet vermektedir.¹⁸

2.6.Medya Merkezi

Fetva kurumunun mesajlarının topluma ulaştırılması, yerel

¹⁸ a.y.

ve ulusal medya kuruluşlarıyla kurumun ilişkilerinin düzenlenmesi adına oldukça önemli bir konuma sahip olan Medya Merkezi, medya kuruluşlarını ve yayın organlarında çıkan yazıları takip etme, olumsuz ve asılsız haberleri takip ederek gerekli düzeltmeleri yapma, basın haberleri ve bültenlerini yayınlama gibi farklı hizmetleri gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.¹⁹

3. ÇALIŞMA TARZI

3.1.Görevleri

Kurumun iki önemli görevi vardır:

1. Dini görevleri
2. Kanuni görevleri.²⁰

3.1.1. Dini Görevleri

Mısır fetva kurumu Dâru'l-İftâ'nın dini görevleri genel olarak şunlardır:

3.1.1.1.Kuruma Gönderilen Soru ve Fetvalara Çeşitli Dillerde Cevap Verme

Kurula bizzat gelerek soru soranlara ve telefonla arayarak herhangi bir dini konuda bilgi sahibi olmak isteyenlere sözlü olarak cevap verildiği gibi, mektup, fax, elektronik posta gibi çeşitli yollarla soru soran ve fetva almak isteyenlere yazılı olarak da cevap verilmektedir.²¹ Kuruma yöneltilen soruların geliş şekline göre şu farklı yöntemlerle bu sorulara cevap verilmektedir:

- 1- Yüz Yüze Sorulan Soruları Cevaplama
- 2- Yazılı Olarak Sorulan Soruları Cevaplama

¹⁹ bk.: a.y.

²⁰ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 07.05.2014.

²¹ bk.: a.y.

- Soruyu Bizzat Verme
 - Posta Yoluyla Soru Gönderme²²
 - Fax Yoluyla Soru Gönderme²³
 - Elektronik Posta Yoluyla Soru Gönderme
- 3- Telefonla Sorulan Soruları Cevaplama²⁴

Dâru'l-İftâ, fetva vermede takip ettiği ilkeleri şöyle sıralamaktadır:

1- Dâru'l- İftâ verdiği fetvalarda, meşhur sünni mezhepler olan Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli mezheplerini esas almaktadır. Bunun yanında, şer'î maksatları gerçekleştirmek adına insanların ihtiyacına binâen, İslam dünyasında tabileri bulunan Câferiyye, Zeydiyye, İbâziyye ve Zâhiriyye gibi mezhepleri de dikkate almaktadır ve bu mezheplerin görüşlerinden de tercihlerde bulunmaktadır.

2- Ayrıca Dâru'l- İftâ, Evzâi, Taberî, Leys b. Sa'd vb. İslam tarihindeki büyük müctehidlerin görüşlerine de müracat etmek suretiyle dini tercihlerindeki delillendirme sahasını genişletmektedir. Bu müctehidlerin delillerinin güçlü olması veya onların görüşlerine müracat etmeye yönelik şiddetli bir ihtiyacın hasıl olması yine, insanların maslahatı ya da şer'î maksatları gerçekleştirmek adına onların görüşlerine müracat etmektedir.

3- Yine, özellikle yeni ortaya çıkan ve kurul halinde çözülmesi gereken genel problemlerle ilgili olarak başta Ezher'e bağlı olan Mecmau'l- Buhûsi'l- İslamiyye, Cidde'de bulunan İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı olan Mecmau'l- Fıkhi'l- İslâmî ve Mekke'de

²² Kurumun posta adresi: 11675:ب.ص. حديقة الخالدين – الدراسة – القاهرة – العربية – جمهورية مصر العربية

²³ Kurumun fax numarası: 002025926143.

²⁴ Mısır içi aramalar için: 107; Mısır dışı aramalar için: (0020) 25970400/ (0020) 25970430 numaraları kullanılmaktadır.

bulunan Râbitatü'l- Âlemi'l- İslâmî'ye bağlı olan el-Mecmau'l- Fıkhiyyü'l- İslâmî olmak üzere İslamî kurulların kararlarını da dikkate almaktadır.

4- Bunun yanında özellikle yukarıda belirtilen kaynaklarda bulunmayan ve bu kaynaklarda bulunmasına rağmen bu günün ihtiyaçlarına cevap vermeyen konularda Kitap ve Sünnet gibi şer'î naslardan doğrudan hüküm istinbat etmektedir. Ancak, bu yöntemin kullanılabilmesi için nasların, usûl kurallarına göre ilgili hükmü istinbat etmeye müsait olması şartı aranmaktadır.

5- Kurumsal yapısı gereği Dâru'l-İftâ daha önce verdiği fetvalara ilke olarak bağlı kalmaktadır. Ancak, zaman, mekan, durum ve şahısların değişmesine bağlı olarak fetvalarında değişiklik de yapmaktadır.²⁵ Bu özelliği kurumun, verdiği fetvalarda sorunlara yönelik çözüm odaklı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Buna bağlı olarak, kurumun yaptığı açıklama ve tahliller incelendiğinde maslahat, zaruret, örf, kıyas gibi ilke ve delillerden hareketle, farklı görüşler arasından tercihlerde bulunmak, tartışmalı meselelerde cumhurun görüşünü benimsemek, idam davalarında ise belli bir mezhebin görüşlerine bağlı kalmadan toplum yararına olan en uygun görüşü tercih etmek şeklinde bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

3.1.1.2. Hicri Ayların Başlangıçlarını Araştırma

Mısır fetva kurumunun en önemli görevlerinden biri de Müslümanlar için özellikle ibadetlerin vakitlerini bilme açısından son derece önemli olan kameri ayları tespit etmektir. Bu amaçla kurum, astronomi uzmanlarından oluşan inceleme komisyonları yoluyla kameri ayların tespitini yapmaktadır. Bu çalışmalar

²⁵ Kurumun genel fetva usulüne ilişkin bu açıklamalar için bk.: *el- Fetâvâ*, c. 28, s. 16-17.

sadece dini ibadetlerin yapıldığı aylar olan Ramazan, Şevval ve Zilhicce aylarıyla sınırlı değildir. Bunun yanında kurum, yine Müslümanlar için son derece önemli olan üç ayları belirlemek için yılın diğer aylarını da araştırmaktadır. Bunun yanında kurum, bütün Müslümanların ibadetlerini aynı tarihlerde yapmalarını temin etmek için yapılan çalışmalardan olan uydu fırlatma işlemlerinde, gerek Kahire Üniversitesi gerekse diğer İslam ülkeleriyle işbirliği de yapmaktadır.²⁶

Hilali tespit etmek amacıyla, uzman bilim adamları tarafından belirlenen uygun yerlerde gözlemler yapılmaktadır. Bu belirlenen bölgelerde havanın kuru ve tozsuz olmasının yanında, hilali görmeye engel olabilecek başka manilerin de olmaması şartı aranır. Yapılan gözlemler sonunda hilal görüldüğünde Mısır müftüsü bunu ilan eder. Bu ilan resmi bir törenle, devlet erkanının büyüklerinin katıldığı bir mecliste yapılır. Kurumun konu ilgili açıklamalarına bakıldığında, hilalin tespiti konusunda, ru'yetin esas olduğu ve astronomik hesaplamanın ru'yetin ispatı konusunda değil nefyi konusunda delil olacağını söyleyen fıkıh meclislerinin görüşlerine itimad ettiklerini belirttikleri görülmektedir.²⁷

Kurumun konu ile ilgili olarak sorulan sorulara verdikleri cevaplara bakıldığında, hilalin tespiti konusunda ru'yetin esas olduğu, ancak ru'yetin mümkün olmadığı durumlarda güvenilir astronomi alimlerinin hesaplamalarına göre hareket edilebileceği belirtilmektedir. Ayrıca, bu konunun Müslümanlar arasında bir ihtilaf konusu yapılmaması gerektiği de kaydedilmektedir.²⁸

3.1.1.3. Fetva Vermek Üzere Görevlendirilecek Elemanlar Yetiştirme

²⁶ <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=100>. Erişim: 12.03.2014. Buradan hareketle kurumun, kameri ayların tespitine dair hesaplamaların bilimselliğini artırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

²⁷ bk.: a.y.

²⁸ bk.: *el-Fetâvâ*, c. 26, s. 194-195

Kurum tarafından, diğer İslam ülkelerinden gelen ve dini eğitim veren fakültelerde yetişmiş olan öğrencilere yönelik olarak fetva verme becerisi kazandırmak üzere eğitim verilmektedir. Böylece, bu eğitimi alan öğrencilerin kendi ülkelerinde fetva görevini üstlenebilmeleri hedeflenmektedir. Bu amaçla Mısır Fetva Kurumu, üç yıl süren bu eğitim için eğitim merkezleri açmıştır. Bu merkezlerde, fetva görevi için gerekli olan dersler, Ezher Üniversitesi'nin seçkin hocaları tarafından verilmektedir. Bunun yanında öğrenciler, fetva sorumlularının gözetiminde fetva meclislerine katılmak suretiyle pratik eğitim alma imkanına da sahip olmaktadır. Bu eğitimi tamamlayarak diploma alan öğrenciler, Mısır Fetva Kurumunda fetva eğitimi de verebilmektedirler.²⁹

Fetva vermek üzere yetiştirilen bu elemanlar, fıkıh meclislerine katılmak suretiyle pratik eğitim almaları yanında, kuruma bağlı olan eğitim şubesinin gözetimi altında fetva becerilerini geliştirmeye yönelik uygulamalı fetva eğitimi de almaktadırlar.³⁰ Bununla birlikte, Ezher Üniversitesi hocaları tarafından uygulandığı belirtilen eğitim programının içeriği hakkında, kurumun resmi internet sitelerinde ve diğer yayınlarında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3.1.1.4. Dini Açıklamalarda Bulunma

Müslüman toplumunda bölünme ve fitneyi ortadan kaldırmak amacıyla, yurt içinde ve yurt dışında meydana gelen Irak'ın işgali, Avrupa'daki başörtüsü yasağı gibi olaylar ve problemlerle alakalı olarak gerekli görülen zamanlarda kurum tarafından beyanatlar verilmektedir. Kurumun, bilimsel değerlendirme ve basın kurulu tarafından hazırlanan bu beyanatlar, gazeteler ve

²⁹ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 12.03.2014.

³⁰ <http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=100>. 12.03.2014

kurumun resmi internet sitesi yoluyla duyurulmaktadır.³¹

20 Mart 2015 tarihinde Yemen'in başkenti San'a'da Cuma naması esnasında meydana gelen patlamalar neticesinde 122 kişinin hayatını kaybettiği saldırının kınanması, Mısır devlet başkanı Abdülfettah el-Sîsî'nin Arap zirvesinde yaptığı, radikal fikirlere karşı mücadele edebilmek için dini hitabın geliştirilmesi gerektiğine yönelik konuşmanın kutlanması, Hollanda elçisinin Mısır ziyareti sırasında yapılan görüşmede müftünün, Avrupa'da yaşayan Müslümanların Avrupa toplumunun bir parçası olduğu ve batıda gelişen İslamofobi düşüncesinden ve Müslümanlara yönelik hareketlerden duyulan endişenin dile getirildiği 1 Nisan 2015 tarihli açıklaması, Daeş örgütü ile ilgili farklı zamanlarda yapılan açıklamalar, 12 Nisan 2015 tarihinde Mısır silahlı kuvvetleri ve emniyet güçlerine yönelik gerçekleştirilen saldırıların kınanması ve yine aynı konuda müftünün devlet başkanı Sîsî'ye korkmaması gerektiğini ve onun yanında olduklarını belirten açıklaması, Sîsî yönetiminde atanan yeni bakanlara yönelik kutlama mesajı, Kıptilerin bayramlarının Dâru'l-İftâ tarafından kutlanmasını haram sayan fetvalara yönelik aksi görüşteki açıklamaları, Sîsî'nin seçimleri kazanması ve devlet başkanı olması münasebetiyle müftü tarafından yayınlanan kutlama mesajı kurum tarafından yapılan bu açıklamalara örnek olarak zikredilebilir.³²

Bu açıklamalara bakıldığında kurumun, Müslümanlarla ilgili olarak gerek İslam aleminde gerekse dünyada meydana gelen olaylara sessiz kalmadığı görülmektedir. Bunun yanında, devlet başkanı ve diğer devlet yetkililerinin faaliyetlerine yönelik övücü ve destekleyici açıklamaların yapılması kurumun siyasi etki

³¹ bk.: <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 12.03.2014

³² bk.: <http://dar-alifta.org/Viewstatement.aspx?ID=5271&type=0>. Erişim: 16.04.2015. Zikredilen bu örneklerin yanında ilgili kaynakta pek çok farklı örnek de yer almaktadır.

altında kaldığı izlenimini de vermektedir. Aynı şekilde, Mısır müftüsünün ülkede çıkan karışıklıklar nedeniyle hükümet tarafından sorumlu tutularak yapılan yargılama sonucu idam cezasına çarptırılan eski hükümet görevlilerinin idam kararlarını savunma mahiyetindeki açıklamaları da aynı şekilde kurumun siyasi etki altında kaldığı düşüncesini teyid edici mahiyettedir.

3.1.1.5. Özel İlmî Araştırmalar Yapmak

Mısır Fetva Kurumu, güncel meselelerde ve diğer birçok meselede, delillerin ve tartışmaların yer verildiği akademik bir üslupla ilmi araştırmalar yapmaktadır.³³ Bununla birlikte, bu araştırmaların mahiyeti hakkında herhangi bilgi yer almadığı gibi ne tür çalışmalar yapıldığına dair bir örneğe de ulaşılamamaktadır.

3.1.1.6. İslam'a Karşı Ortaya Atılan Şüphelere Cevap Verme

Kurum, Müslümanların dini inançlarında fitne çıkarmaya çalışanlara karşı ve İslam'a sokulmaya çalışılan hurafelere karşı da mücadele etmektedir. Farklı yayın organlarında yer alan bu tür şüphe ve ithamları toplamak ve bunlara bilimsel delillerle cevap vermek üzere kurum tarafından özel bir araştırma heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet, ilgili konularda İslam Dini'nin sahih görüşlerini ortaya çıkararak, akla ve dini maksatlara uygun cevaplar üretmektedir.³⁴

3.1.1.7. Uzaktan Eğitim

Fetva vermek üzere öğrenci yetiştirme hizmeti bağlamında kurum tarafından bir uzaktan eğitim merkezi kurulmuştur. Bu amaçla kurum fetva alanında, özel bir sitede yayınlanan

³³ bk.: <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 25.03.2014. Konuyla ilgili örneklerin zikredilmemesinden hareketle, bu alandaki çalışmalarından genel olarak kurumun bilimsel çalışmalarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁴ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 25.03.2014.

programlar düzenlemektedir. Bu sayede öğrencilerin, yolculuk zahmetlerine katlanmadan kurumun fetva derslerini takip etmeleri sağlanmış olmaktadır.³⁵

3.1.2.Kanûnî Görevleri

Mısır fetva kurumunun, dini görevlerinin yanında kanunî görevleri de vardır.³⁶ Kurumun kanunî görevlerinden birisi idam hükümlerinin verildiği mahkemelere görüş bildirmektir. Bu bağlamda, mahkemelerce onaylanan suçlar, dosyanın incelenmesi için müftüye gönderilir. Müftü, mahkeme tarafından kendisine gönderilen dosyayı inceler. Şayet verilen idam hükmü dini delillere uygun ise, müftü bu hükmün onaylanmasına fetva verir. Dosyanın incelenmesinden sonra verilecek karara göre suçluya idam cezası uygulanır.³⁷

Müftü, dosyada yer alan delillerin İslam fıkhı açısından uygunluğunu incelerken belli bir mezhebin görüşlerine bağlı kalmaz. Dosya incelendikten sonra adalete ve toplum menfaatine uygun olan görüş tercih edilir. Şayet ilgili mahkeme tarafından verilen hüküm şer'î delillere uygunsa bu delillerin gerektirdiği fetva verilir. Ancak, dosyadaki deliller idam cezası verilmesi için uygun değilse, Kur'an'ın haksız yere adam öldürmeyi haram kılmasından³⁸ da hareketle, "imamın affetmedeki hatası ceza vermedeki hatasından daha hayırlıdır" fikhi ilkesine göre hareket edilir.³⁹

³⁵ bk. a.y. Erişim: 25.03.2014.

³⁶ Asıl itibarıyla kurum tarafından yürütülen görevler ilgili kanun ve mevzuatlar çerçevesinde kuruma verilmiş olan görevlerdir. Bu açıdan bakıldığında kurumun bütün görevleri kanuni görevlerdir. Bununla birlikte, mahkemeler tarafından verilen idam kararlarıyla ilgili görevi bizzat kurum tarafından dini görevlerden ayrı olarak kanuni bir görev olarak taksim edildiği için bu ayrıma göre bir taksim yapılmıştır.

³⁷ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 02.04.2014.

³⁸ bk.: İsrâ, 17/ 33.

³⁹ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 02.04.2014.

3.2.Kuruma Ait Yayınlar

Dâru'l- İftâ'nın yaptığı başlıca yayın faaliyetleri şunlardır:

3.2.1.Elektronik Yayın (Web Sitesi)

Fetva yöntemlerine, fetva esaslarının yerleşmesine ve kontrolüne katkı sağlamak, fetva alanındaki karışıklığı ve kaosu önlemek amacıyla kurum tarafından kurulan sitenin başlıca işlevleri şunlardır:

- Kurumun fetvalarını yayınlamak

Mısır fetva kurumu, vermiş olduğu fetvalardan seçtiği örnekleri www.dar-alifta.com, www.dar-alifta.org ve www.dar-alifta.net adresleri üzerinden yayınlamaktadır. Bu fetvalar Arapça dışında İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe, Rusça, Urduca ve Endonezce dillerinde de yayınlanmaktadır.

- Uluslararası ve yerel düzeyde fetva isteyenlerle iletişim kurmak

Gerek Arapça olarak gerekse yukarıda sayılan dillerde, kuruma gelen soruların tercüme bölümü ile işbirliği halinde cevaplanması sağlanmaktadır.

- Dini araştırmaları, İslamî konuları, kurumun açıklamalarını vb. yayınlamak.⁴⁰

3.2.2.Kurumun Dergisi

Kurumun gerçekleştirdiği ilmi faaliyetler çerçevesinde, Arapça olarak ve üç ayda bir yayınlanan, akademik ve ilmî bir dergidir. Özellikle ilmi araştırmaların yayınlandığı dergi ayrıca eğitim kadrosu üyeleri için ve fıkıh/ fıkıh usulü alanlarında şu hedefleri gerçekleştirmeyi de hedeflemektedir:

- Yeni bilimsel bulguları desteklemek

⁴⁰ bk.: a.y.

- Pratik hayatta fetvanın işlevini ve kurallarını yerleştirmek
- Fıkıh eğitiminde uzmanlaşmış kişiler için bir yayın alanı oluşturmak.⁴¹

İlk sayısı Temmuz 2009'da yayınlanan derginin son sayısı olan 23. sayısı ise Ekim 2015'te yayınlanmıştır. 2012 yılında 3 sayısı, 2013 yılında ise 2 sayısı çıkan derginin 3 aylık yayın periyodunda zaman zaman aksamaların olduğu görülmektedir.⁴² Derginin içeriğine ilgili adresten on-line olarak ulaşılabilmektedir.

3.2.3.Eski Fetvalar (Fetva Arşivi)

Kurumun kuruluş tarihi olan 1895 yılından itibaren verilen fetvalar kayıt altında tutulmaktadır. Bu kayıt içerisinde yer alan fetvalardan seçilmiş olanlarının basımı da gerçekleştirilmiştir.⁴³ Daha sonrasında ise kayıtlarda yer alan bütün fetvaların tasnif edilerek bilgisayar ortamına aktarılması ve ilgililerin istifadesine sunulması hedeflenmektedir.⁴⁴

4- KUR'AN'LA İLGİLİ BAZI YAKLAŞIMLARI⁴⁵

4.1.Ayetlerin Tertibi

Kurum, Hz. Osman mushafında yer alan ayet tertibinin tevkifi olduğu, bu tertibin bizzat Allah'tan aldığı vahiy doğrultusunda

⁴¹ bk.: <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 02.04.2014.

⁴² <http://www.dar-alifta.org/Magazine.aspx>. Erişim: 07.11.2015. İlgili adreste derginin 24. sayısı da yer almakla birlikte bu sayının yayın tarihi ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴³ Şu an için kurum tarafından verilen fetvaların yayınlandığı 39 ciltlik bir döküman bulunmaktadır.

⁴⁴ <http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>. Erişim: 08.04.2014. Bununla birlikte kurumun bazı kararları ve idam cezaları ancak bazı şartlarla öğrenilebilmektedir. bk.: a.y.

⁴⁵ Kurumun açıklama ve yayınları taranarak ulaşılabildiği kadarıyla Kur'an'la ilgili olanlar bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Hız. Peygamber'in talimatıyla vahiy katiplerine yaptırıldığı, son arzada Hız. Peygamber tarafından Cibril as'a bu sıra ile okunduğu görüşünü benimsemektedir. Aynı şekilde, elimizdeki mushafta yer aldığı şekliyle surelerin tertibinin de tevkifi olduğunu söyleyenlerin olduğunu nakletmek suretiyle bu görüşü benimsediğini izhar etmekte, surelerin yerlerini değiştirmenin ayetlerde yer alan harflerin ve kelimelerin yerlerini değiştirmekle aynı olduğunu belirtmektedir.⁴⁶

Kur'an ayetlerinin tertibinin tevkifi oluşu bağlamında Besmele'nin Fatiha'dan bir ayet olup olmadığı konusu da ele alınmakta ve tevkifiliğe rağmen Fâtiha suresinin ayet sayısını belirlemede nasıl ihtilaf olabildiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bağlamda, surelerin başında yer alan Besmele'nin o sureden bir ayet olup olmadığına ilişkin dört farklı görüş nakledilmekte ve buradaki ihtilafın Fâtiha'nın ayetlerini belirleme ile ilgili bir ihtilaf olmadığı, ihtilafın, Besmele'nin Fâtiha'dan bir ayet mi sayılacağı yoksa diğer surelerde olduğu gibi bu surenin bir ayeti sayılmayacağından mı kaynaklandığı belirtilmektedir. Neticede bu konunun Kur'an'ın korunmuşluğu gerçeğiyle tezat teşkil etmeyeceği vurgusu yapılmaktadır.⁴⁷

Kur'an ayetleri ile alakalı olarak ele alınan bir diğer konu ise en son nazil olan ayet konusudur. Bilindiği üzere Bakara 278, 281, Nisâ 176, Mâide 3, Tevbe 128-129 ve Nasr suresinin en son inen ayetler olduğuna dair müfessirlerin farklı görüşleri mevcuttur.⁴⁸ Konu ile ilgili görüş ve rivayetleri nakletmekle yetinen kurum en son inen ayetin hangisi olduğu konusunda

⁴⁶ Ayrıntılı izahlar için bk.: *el-Fetâvâ*, c. 4, s. 124-130.

⁴⁷ bk.: *a.g.e.*, c. 4, s. 124-130.

⁴⁸ bk.: Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetu Dâru't-Turâs, Kâhire 1957, c. 1, s. 209-210; Celâlüddin es-Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk: Merkezu'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, Medine 1426/2005, c. 1, s. 176-188; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 10. b., Ankara 1995, s. 56-57.

açık bir tercihte bulunmamaktadır.⁴⁹

4.2.Nesh İle İlgili Görüşleri

Kuruma sorulan sorulara yönelik hazırlanan cevaplar tahlil edildiğinde Kur'an'da neshin var olduğu görüşünü benimsedikleri görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) "*el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eserinde Kunut dualarının Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen vahyin bir parçası olduğu ve Übeyy b. Ka'b'ın mushafında bu ikisinin sure olarak yer aldığını⁵⁰ naklettiğine yer vermektedirler. Buradan hareketle, Kunut'un münezzel ve metluvv bir vahiy olduğu ancak daha sonra neshedildiği, böylece manası baki kalsa bile tilavet etme, abdestsiz dokunma gibi Kur'an'la ilgili hükümlerin Kunut için geçerli olmayacağı belirtilmektedir. Ayrıca, neshedilmiş olmasının dua olarak namazda okunmasına engel olmayacağı da kaydedilmektedir. Bu durumda kurumun, Kunut'un neshedildiğini belirten bu ahad rivayetin sahih olması halinde neshedilmiş olmasının doğal olarak ortaya çıkan bir sonuç olduğunu benimsediği görülmektedir.⁵¹

Bilindiği üzere Kur'an'da neshin varlığı meselesi İslam alimleri arasındaki tartışmalı konulardan biridir.⁵² Ancak, bu tartışmaların daha ziyade elimizdeki mevcut mushafta yer alan ayetler üzerinde cereyan ettiğini unutmamak gerekir. Bu gün elimizde mevcut olan mushafta yer almayan bir takım ayet veya duaların var olduğunun kabul edilmesi ise az önce zikredilen nesh olgusundan farklı bir konudur. Yukarıda yer verildiği

⁴⁹ bk.: *el-Fetâvâ*, c. 4, s. 115-118.

⁵⁰ Übeyy b. Ka'b'ın mushafında yer alan sureler için bk.: Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁵¹ bk.: *el-Fetâvâ*, c. 4, s. 67-69.

⁵² bk.: Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Thk.: Fevâz Ahmed Zemerli, Beyrut 1995, c. 2, s. 147; Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 124-126.

şekliyle Kunut dualarının vahiy mahsulü olduğunu ancak sonradan neshedilerek mushaftan çıkarıldığını kabul etmenin ise Kur'an'ın korunmuşluğu bağlamında düşünüldüğünde isabetli olmadığı görülmektedir. Nitekim, Suyûti de bu tür rivayetlerin ahad rivayetler olduğunu belirtmekte, Kur'an'ın inzali ve neshi konularında ahad haberlerden hareketle kesin bir şey söylenemeyeceğine dair nakillere yer vermektedir.⁵³

Kurum tarafından nesh konusunun ele alındığı diğer bir örnek Bakara 238. ayettir. Hz. Âişe ve Hz. Hafsâ'nın, yazdırdıkları mushaflara حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ yazdırdıkları mushaflara (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ) ayetinde (صلاة العصر) kısmını ilave ettirmelerine dair rivayetler,⁵⁴ eldeki mevcut Hz. Osman mushafında yer almayan bu kısmın mensuh olup olmadığı, şayet mensuh ise neshin Hz. Peygamber'den sonra meydana gelmesinin mümkün olup olmadığı gibi soruları gündeme getirmiştir. Konuyla ilgili olarak, bu kıraat şeklinin Hz. Peygamber döneminde mevcut olduğu ancak daha sonra neshedildiğine dair rivayet⁵⁵ de zikredilmektedir. Ayette yer alan (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ) kısmının (صلاة العصر) şeklinde açıklanmasıyla ilgili olarak, bu kısmın tefsir türünden bir açıklama olduğuna dair nakillere yer vermek suretiyle tercihlerinin de bu yönde olduğunu belirtmektedirler. Nitekim, nesh Hz. Peygamber hayatta iken vuku bulan bir husustur ve onun vefatından sonra böyle bir şeyin olması söz konusu değildir. Dolayısıyla, Hz. Osman mushafı üzerinde herhangi bir şüpheye de mahal bulunmamaktadır.⁵⁶

⁵³ bk.: Suyûti, *el-İtkân*, c. 4, s. 1466.

⁵⁴ bk.: Mâlik, *Tefsir*, 999, 1000.

⁵⁵ Müslim, *Mesâcid*, 208.

⁵⁶ bk.: *el-Fetâvâ*, c. 4, s. 131-133.

4.3.Kur'an'ın Tercümesi

Kur'an'ın manalarının farklı dillere tercüme edilmesi konusunda kurumun temel yaklaşımı şöyledir: Dinî ahkâmı bilme konusunda ilk kaynak olan Kur'an'ın manaları pek çok farklı dile çevrilmiştir. Bu faaliyet, Kur'an'ın bütün insanlara ve dünyanın dört bir yanına tebliğ edilmesi görevinin yerine getirilme vasıtalarından biridir. Buradan hareketle kurum, Kur'an'ın manasının işaret diline tercüme edilmesinin de caiz olduğunu belirtmektedir. Nitekim, işitme engelli olmaları nedeniyle Kur'an'ı ancak kendilerine has işaret diliyle anlayabilen bu özürlü kimseler için mümkün olan vasıtalarla Kur'an'ın tebliğ edilmesi dini bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.⁵⁷

4.4.Rey Tefsiri

Kur'an manaları anlaşılın ve yaşansın diye nazil olmuştur. Kur'an'ın ilk açıklayıcısı ise Hz. Peygamberdir. Ondan, Kur'an'da yer alan namazın nasıl kılınacağı gibi mücmel konulara dair gelen sahih açıklamalara uymak zorunludur. Dolayısıyla, bu gibi durumlarda Hz. Peygamber'in sahih sünnetine aykırı düşen açıklamalar yapılması caiz değildir. Bunun dışında yer alan konularda ise ayetlere ilişkin yorum yapabilmek için Arapçaya vakıf olmak, Hz. Peygamber ve sahabenin açıklamalarını bilmek, sebebi nüzulü ve Kur'an'ın belagat ve icaz özelliklerini bilmek gibi belirli şartları taşıma zorunluluğu vardır.⁵⁸ Aksi takdirde, sırf Arapça bilgisiyle Kur'an'ı tefsir etmeye kalkışmak rey tefsiri olacaktır ki bu tür bir tefsirin hatadan salim olması mümkün değildir. Aynı şekilde, yukarıda zikredilen şartları haiz olmadan, kişinin kendi görüşü ve amacı doğrultusunda Kur'an'dan birtakım manalar çıkarmaya çalışması da rey ve hevâ tefsiri

⁵⁷ bk.: *a.g.e.*, c. 27, s. 288-290.

⁵⁸ Müfessirde bulunması gereken şartlar hakkında bk.: Suyûtî, *a.g.e.*, c. 6, s. 2274-2305; Zürkânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 43-46.

olarak değerlendirilir. Günümüzde yaşanan gelişmeler ışığında Kur'an'ı tefsir etmek de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Buna göre, ayetleri Hz. Peygamber ve ashabının anladıklarını nakzedecek şekilde onlardan farklı olarak anlamak gerektiğini savunan görüşün kabul edilmesi söz konusu değildir. Ancak, Kur'an'da yer alan manaların günümüzdeki gelişmelere ve insanların ihtiyaçlarına uygun düştüğünü beyan etmek amacıyla daha önce müfessirler tarafından yapılmamış olan bir açıklamada bulunmakta sakınca yoktur.⁵⁹ Buradan anlaşılan şudur ki, belirli şartları taşıyan herkes Kur'an'ın manalarını anlama ve açıklama imkanına sahiptir. Ancak, yapılan tefsirin sahih olabilmesi için gerekli olan şartları taşımak tek başına yeterli olmayıp, kişinin niyetinin de sahih olması gerekmektedir.

4.5.Kur'an'ın Kıraat ve Şeklinin Değiştirilmesi

Kur'an'ın musiki eşliğinde söylenmesi ve manalarının sanat eseri olarak tasvir edilmesi konusunda kurumun yaklaşımını şöyle özetleyebiliriz:

Kur'an'ın Hz. Peygamberden bize kadar intikal eden kendine özgü bir okuyuş şekli vardır ve bu okuyuş şekline uymak gerekir. Bu tasvirler yapılırken, name yapmak amacıyla çekilecek yerlerde elif ve vav gibi harflerin ilavesi ve tekrarı Kur'an'a ziyade anlamına gelmektedir. Öyle ki, yapılan bu lahn ve ilavelerle Kur'an'ın manası anlaşılamayacak hale gelirse bu haram olur. Dolayısıyla, Kur'an'ı harflerin mahreç ve sıfatlarına uygun olarak ve tecvid kurallarına riayet ederek okumak gerekir.

Kur'an'ı, bir sanat eseri gibi nameli olarak okumak ve dinlemek onu oyun ve eğlence aracı haline getirmektir. Bu durum Kur'an'ı dinleyen kişinin onun hidayet ve irşad yönüne değil, yapılan sanat ve nameler sebebiyle eğlence özelliğine meyletmesine sebep olacaktır. Bu ise caiz değildir. Kur'an'ın

⁵⁹ bk.: *el-Fetâvâ*, c. 4, s. 94-97.

korunmuşluğu ve her türlü tahriften salim oluşu gerçeğini her zaman hatırda tutmak gerekir. Bu bağlamda şunu da söylemek gerekir ki, mushafın yazılışı tevkifidir. Dolayısıyla, mushaf yazılırken elif, vav ve yâ gibi harflerin ilave edilmesi de caiz değildir.⁶⁰

4.6.Kur'an'ın Kudsiyeti ve Kur'an'a Ta'zim

Mushaf yazımında Hz. Osman hattına riayet edilmesini gerekli gören kurum, bu görüşünü Hz. Osman hattının tevkifi oluşuna dayandırmaktadır. Bununla birlikte kurum, çocukların eğitimi gibi bir gereklilik olması halinde Kur'an ayetlerinin mushaf dışında farklı yerlere Hz. Osman hattı dışında normal yazı ile yazılabileceğini ifade etmektedir. Ancak, her durumda Hz. Osman hattına riayet etmenin daha doğru olacağı kaydına da yer vermektedir.⁶¹ İslam alimlerinden yaptığı nakillerle mushaf yazımında hattı Osmânî'ye muhalefetin haram olduğunu belirten kurum, Kur'an'da yer alan kıssaları açıklamak bağlamında mushafta bir takım resim ve şekillere yer vermenin de aynı şekilde haram olduğunu söyleyenlerin görüşlerini de aktarmaktadır.⁶²

Yine kurum, Kur'an'ı küçük harflerle yazmanın ve mushafın hacmini küçültmenin tenzihen mekruh olduğunu beyan etmekte, mushafın en güzel ve en açık şekilde, en güzel kağıtlara ve en güzel hatla yazılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yapılan izahlardan anlaşıldığı kadarıyla bu hassasiyette mushafın değişikliğe uğraması endişesi yatmaktadır. Mushafın kutsiyeti ve önemi bağlamında, bir kişinin hiç okumasa bile hayır ve bereket temin etmesi ümidiyle evinde mushaf bulundurmasının günah olmayacağı da belirtilmektedir.⁶³

⁶⁰ bk.: *a.g.e.*, c. 4, s. 101-111.

⁶¹ bk.: *a.g.e.*, c. 34, s. 212-216.

⁶² bk.: *a.g.e.*, c. 4, s. 110-111.

⁶³ bk.: *a.g.e.*, c. 4, s. 87.

Ayrıca, mushafın ta'zimi bağlamında bunun üzerinde icma edilen bir husus olduğu ve buna bağlı olarak abdestsizken, yine hayız ve nifas hallerinde Kur'an'a dokunmamanın, savaş halinde dâru'l-harbe götürülmemesinin, unutmada dışında kişinin mushafla tuvalete girmemesinin de gerekli olduğu belirtilmektedir.⁶⁴ Abdestsiz olanların, cünüp, hayız ve nifas hallerinde bulunan kişilerin dokunma ihtimali bulunmasından dolayı paraların üzerine ayet yazmanın mekruh olduğunun belirtilmesi de Kur'an'ın kudsiyeti ve ta'zimi bağlamında değerlendirilmektedir.⁶⁵

4.7. Bazı Tartışmalı Konulara Yaklaşımları

4.7.1.Hz. İsa Konusu

Hz. İsa'nın nüzülü konusu İslam alimleri arasında tartışmaya yol açan konulardan birisidir. Kur'an ve sünnete göre Hz. İsa'nın durumunun ne olduğu, Hz. İsa'nın öldüğünü söyleyenlerin hükmünün ne olduğu vb. konularda kuruma yöneltilen bir soruya cevaben öncelikle üç surenin ilgili ayetlerinde⁶⁶ Hz. İsa'nın konu edildiği ve onunla ilgili nihai bilgilerin verildiğine dikkat çekilmektedir.

Konunun izahı sadedinde, Âl-i İmrân 55 ve Mâide 117'de geçen "teveffâ" kelimesinin "ölüm" manasına gelmesinden hareketle, ilk akla gelen mananın Hz. İsa'nın öldüğü şeklinde olacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte aynı kelimenin "kabzetmek" ve "almak" manalarına da gelmesinden hareketle "Hz. İsa'nın yeryüzünden çekilip alınması" manasının da düşünülebileceği belirtilmekte, En'am 60. ayette de geçtiği üzere bu kelimenin "uyku" manasını ifade ettiği, dolayısıyla ilgili ayetlerde yer alan bu lafızla Hz. İsa'nın uyutulması manasının

⁶⁴ bk.: *a.g.e.*, c. 4, s. 92.

⁶⁵ bk.: *a.g.e.*, c. 4, s. 122-123.

⁶⁶ Bu ayetler için bk.: Âl-i İmrân, 3/ 52-55; Nisâ, 4/ 157-158; Mâide, 5/ 116-117.

anlaşılabileceği de kaydedilmektedir.

Âl-i İmrân 55 ve Nisâ 158'de yer alan “ref” kelimesi ile ilgili olarak ise müfessirlerin çoğunluğunun bu ifadeyi, Allah'ın Hz. İsa'yı göğe yükseltmesi şeklinde tefsir ettikleri belirtilmekte⁶⁷ ve “ref” kelimesinin Kur'an'da maddi anlamda bir yükseltmeyi ifade ettiği gibi onurlandırma ve şereflendirmeyi ifade eden manevi bir yükseltmeyi de ifade ettiği kaydedilmektedir. Hz. İsa'nın düşmanlarından kurtulması için maddi olarak ref edilmiş olmasının daha makbul olduğu ifade edilerek, ilim adamlarının tespitlerine göre göğe yükseldikçe oksijenin azalmasından hareketle Hz. İsa'nın canlı olarak göğe yükseltilmesinin ona eziyet olacağı düşüncesinden hareketle hakiki ölüm veya uyku halinde yükselmesinin gerekli olacağı tespiti yapılmaktadır. Böylece, En'âm 125'te yer alan “...kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır...” ifadesinden hareketle bilimsel veriler de kullanılmak suretiyle Hz. İsa'nın canlı olarak değil hakiki veya uyku şeklinde bir ölüm halinde göğe yükseldiği kanaati teyid edilmektedir. Ayetlerde yer alan “teveffâ”nın farklı anlamlara muhtemel olmasından dolayı, Hz. İsa'nın gerçekten öldüğünü kabul edenlerin dinden çıkmış olmayacakları ifade edilmektedir.

Nisâ 157'de yer alan (وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ) “...fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi...” ifadesinde yer alan teşbih'in mahiyeti ile ilgili görüşlere ve tefsir kaynaklarında yer alan farklı yorumlara da yer verilerek,⁶⁸ ayette de ifade edildiği üzere Hz. İsa'nın

⁶⁷ bk.: Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân*, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Kahire 2001, c. 5, s. 447-450. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, c. 8, s. 74-76; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, c. 5, s. 152-155.

⁶⁸ İlgili yorumlar için bk.: Taberî, *a.g.e.*, c. 7, s. 650-660. Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk.: Yûsuf Ali Bedîvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1999, c. 1, s. 413-414.

düşmanları tarafından öldürülmediği ve asılmadığı gerçeği vurgulanmaktadır. Böylece, günümüzde Hz. İsa'nın tabilerinin aksi yöndeki iddialarının yanlış olduğu da belirtilmektedir.

Buradan hareketle, konuyla ilgili ayetlerde kesin olarak ifade edilen Hz. İsa'nın düşmanları tarafından öldürülmediği ve asılmadığı, Allah'a yükseltildiği bilgilerine sahih bir akidenin gereği olarak iman etmek gerektiği, bunları inkar etmenin bir Müslüman için caiz olmadığı ve Hristiyanların iddia ettiği üzere Hz. İsa'nın düşmanları tarafından öldürüldüğüne ve asıldığına inananların dinden çıkmış olacağı vurgulanmaktadır. Hz. İsa'nın ref'inin canlı olarak mı, ölü olarak mı yoksa uyku halinde mi olduğu yine, ref olayı canlı olarak olmuş ise Hz. İsa'nın nerede ve ne halde olduğu konuları ise ayetlerde kesin olarak belirtilmediği için alimler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu tespit yapılmakla birlikte, cumhurun Hz. İsa'nın Allah katında canlı olarak bulunduğu ancak keyfiyetinin ise bilinemediği görüşünde olduğu da kaydedilmektedir.

Hz. İsa'nın nüzulü konusunda, Buhârî'de yer alan bir hadise ve *"Ehl-i kütübü'l-akbar" (وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا)* *"Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır."*⁶⁹ ayetine yer verilerek Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, konuyla ilgili hadislerin sübut ve delalet yönünden kat'i olmaması, ayetlerin ise kesin olarak Hz. İsa'nın nüzulünü ifade etmemesinden hareketle, İslam akidesinin sübut ve delalet yönünden kat'i naslarla sabit olması gerektiğinden Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceğini inkar eden kişinin İslam'dan çıkıp kafir olmayacağı belirtilmektedir. Bunun yanında, cumhur ulemanın, bu konuda gelen nakilleri sahih kabul ettikleri, buna iman ettikleri ve Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesini de kıyametin büyük alametlerinden kabul ettikleri hatırlatılmak suretiyle bu

⁶⁹ Nisâ, 4/ 159.

yönde bir tercihte de bulunmaktadır.⁷⁰

Böylece kurumun, bu tür tartışmalı meselelerde cumhurun görüşünü benimsediği görülmektedir. Benimsemiş olduğu bu görüşü destekleme bağlamında, bilimsel verileri de kullanmak suretiyle ayet ve hadislerde yer alan kelimelerin tahlil edilmesi ve konuyla ilgili benimsedikleri görüşü desteklediğinin ortaya konulması sağlanmaktadır.

4.7.2. İsra Olayı

Kur'an'da yer alan İsra olayının keyfiyeti de İslam alimleri arasında farklı yaklaşımların ortaya çıktığı meselelerden biridir.⁷¹ Konuyla ilgili olarak iki farklı yaklaşım olduğunu belirten kurum, alimlerin çoğunluğunun İsra olayının bedenen ve Hz. Peygamberin uyanık olduğu bir halde gerçekleştiğini savunduklarını, buna mukabil, bu olayın ruhen gerçekleştiği ve Hz. Peygamber'in bedeninin yatağından ayrılmadığını söyleyenlerin de olduğunu belirtmektedir. Bu görüşte olanlara göre İsra olayı bir rüyadır ve peygamberlerin rüyaları da gerçektir. Bu görüşler yanında, İsra olayının beden ile miraç olayının ise ruhen gerçekleştiğini söyleyen üçüncü bir görüşe de yer verilmektedir.

Konuyla ilgili olarak ileri sürülen deliller şöyle özetlenebilir:

İsra olayını anlatan ayette şöyle buyrulmaktadır: (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ).⁷² Şayet İsra olayı uykuda iken gerçekleşmiş olsaydı ayette (بِعَبْدِهِ) yerine (بِرُوحِ عَبْدِهِ) şeklinde yer alırdı. Ayrıca, bu olayın uykuda olması halinde mucizevi bir yönü olmayacağı gibi Hz.

⁷⁰ Bu değerlendirmeler için bk.: *el-Fetâvâ*, c. 1, s. 141-149.

⁷¹ Konuyla ilgili farklı görüşler için bk.: Taberî, *a.g.e.*, c. 14, s. 414-448; Kurtubî, *a.g.e.*, c. 13, s. 10-12.

⁷² İsrâ, 17/1.

Peygamber'in kavmi arasında büyük bir şaşkınlıkla karşılanması da söz konusu olmazdı. İsrâ olayının ruhen olduğunu iddia edenlerin delil olarak ileri sürdükleri, Hz. Peygamber'e gösterilen rüyadan bahseden İsrâ 60. ayet⁷³ ise bu konu ile ilgili değildir. Bu ayet Hudeybiye ve sonrasında gerçekleşen Mekke'nin fethi olayıyla ilgilidir.

Yapmış olduğu bu delillendirme ile kurum, İsrâ olayı hakkında cumhurun benimsemiş olduğu görüşün doğruluğunu ortaya koymakta, nihayetinde ise kendilerinin de bu görüşten yana olduklarını ifade etmektedir.⁷⁴

Verilen bu iki örnekten anlaşılan şudur ki Dâru'l-İftâ, bu tür tartışmalı meselelerde aksi görüş belirtmek yerine, belki de kurumsal bir kimliğe sahip olmasının gereği olarak toplumda tartışmaya neden olacak bir görüşü benimsemekten uzak durmaktadır.

SONUÇ

Mısır'da kurumsal anlamda fetva faaliyeti yürüten ve resmi kurum olma özelliğine sahip olan Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye, 1895 yılında kurulmuştur ve köklü bir fetva kurumu olma özelliğine sahiptir. Bu özelliğine bağlı olarak Dâru'l-İftâ teşkilat yapısı itibariyle oldukça gelişmiş bir kurumdur. En temel görevlerinden birisi fetva hizmetini yürütmek olan kurum, Mısır mahkemeleri tarafından verilen idam kararlarının onay mercii olması itibariyle aynı zamanda kanunî bir görevi de icra etmektedir. Fetva hizmeti bağlamında telefon, fax, mail vb. bütün iletişim araçlarıyla bu hizmeti yürüten kurum, dünyanın önde gelen dilleri olmak üzere toplam yedi dilde soru kabul etmekte ve yine gelen sorulara bu dillerde cevap vermektedir.

⁷³ bk.: (وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ)
(وَحُفُّهُمْ فَمَا يَرِيْدُهُمْ إِلَّا طُعْيَانًا كَبِيرًا)

⁷⁴ Bu değerlendirmeler için bk.: *el-Fetâvâ*, c. 16, s. 125-127.

Oldukça kapsamlı bir fetva hizmeti vermesine bağlı olarak Dâru'l-İftâ'nın fetva vermede takip ettiği yöntemlerin de kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kurum fetva verirken insanların ihtiyacını ön planda tutmakta, fikhın temel ilkelerinden olan maslahat ve kolaylaştırma ilkelerine riayet etmektedir. Yine bu bağlamda, zaruret prensibini de dikkate alan kurum, insanların ibadet ve muamelelerini mümkün merteye sahihe hamletme şeklinde bir ilkeyi de dikkate almaktadır. Fetva verirken şer'î maksatlara göre hareket etmekle birlikte, örfü de dikkate almakta ve hakkında açık bir hüküm bulunmayan meselelerde kıyasa başvurmak suretiyle çözümler üretmektedir.

Kuruma yöneltilen sorular daha ziyade fıkhi konularla alakalı olmakla birlikte Kur'an ve tefsir ile ilgili sorular da yöneltilmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar incelendiğinde kurumun Kur'an ve tefsir ile ilgili konularda İslam alimlerinin çoğunluğunun benimsediği görüşlerden yana tercih ve açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Kur'an'da yer alan tartışmalı meselelere yaklaşımlarında da bunun örnekleri açıkça görülmektedir. Özellikle Kur'an'la ilgili hususlarda Kur'an'ın korunmuşluğu gerçeğini merkeze alan kurum, Kur'an metninin ve manalarının tahrifi anlamına gelebilecek yaklaşımlardan ise kaçınmaktadır.

Kaynakça

- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 10. b., Ankara 1995.
- el-Fetâva'l-İslâmiyye min Dâri'l-İftâi'l-Mısriyye*, Kâhire 2010. (Kurum tarafından yayımlanan fetvalar.)
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Thk: Abdülvehhâb Abdülatif, 4. b., Kahire, 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Thk: M. Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, Ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk.: Yûsuf Ali Bedîvî, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1999.
- Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Suyûtî, Celâlüddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk: Merkezu'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, Medine 1426/2005.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân*, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Kahire 2001.
- Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetu Dâru't-Turâs, Kâhire 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Thk.: Fevâz Ahmed Zemerlî, Beyrut 1995.

www.dar-alifta.com

<http://www.dar-alifta.org/Module.aspx?Name=aboutdar>

<http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=100>

<http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=101>

<http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=102#>

<http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=102#8>

<http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=112>

<http://www.dar-alifta.org/ViewGeneral.aspx?ID=102#15>

<http://www.dar-alifta.org/ViewResearch.aspx?ID=65>

<http://www.dar-lifta.org/ViewScientist.aspx?ID=132&LangID=1>

<http://dar-alifta.org/Viewstatement.aspx?ID=5271&type=0>

<http://www.dar-alifta.org/Magazine.aspx>

<http://www.dar-alifta.org/Scientists.aspx>

<http://eng.dar-alifta.org/Foreign/OnlineBooks.aspx>